

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.62

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1560>**О. Сафончик,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»**ЩОДО АНАЛІЗУ СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
З МЕТОЮ ЗДІЙСНЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ
НАСЛІДКІВ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН**

Сьогодні Українська держава, перебуваючи на шляху до євроінтеграції, з метою вдосконалення й уніфікації норм і положень інституту сімейного права в частині нормативно-правового регулювання припинення шлюбних правовідносин і їх класифікації вживає заходів щодо врахування сформованих європейськими органами стандартів і правових традицій.

Конституція України [1], ЦК України [3], СК України [2] містять у собі цілий перелік норм, спрямованих на захист прав і свобод осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах, а також на регулювання правовідносин подружжя; осіб, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах (конкубіаті); осіб, які перебувають у релігійному шлюбі; осіб, що є цивільними партнерами, тощо, на принципах взаємоповаги особистих немайнових і майнових прав, які виникають після виникнення шлюбних правовідносин. Слід враховувати, що соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні, справили вирішальний вплив на розвиток шлюбних правовідносин [4].

Шлюбні правовідносини – це наслідок застосування норм сімейного законодавства до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї [5].

Шлюбні правовідносини є основою розвитку і становлення суспільства

та регламентуються положеннями сімейного права. Однак, урахуовуючи деякі зміни традиційної моделі соціальної поведінки людей у частині сімейних і шлюбних правовідносин, що відбулися у деяких зарубіжних країнах, у т. ч. в окремих країнах-членах ЄС, актуальним сьогодні є дослідження класифікації правових наслідків, які виникають унаслідок припинення шлюбних правовідносин.

Шлюбні правовідносини, вступ у шлюб, припинення шлюбних правовідносин, створення фактичних шлюбних відносин (конкубіату), релігійний шлюб, цивільне партнерство тощо визначаються безліччю обставин політичного, ідеологічного й економічного змісту. Зростання числа припинень шлюбу, а також дедалі більше поширення т. зв. фактичних шлюбів, тобто перебування фізичних осіб у конкубіаті, релігійному шлюбі й у стосунках як цивільні партнери, викликає обґрунтовані побоювання у представників різних суспільних наук.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці таких правознавців, як М.В. Антокольська, О.М. Бандурка, О.Б. Безпалько, С.М. Братусь, Є.М. Ворожейкін, Д.В. Генкін, В.С. Голанчук, К.А. Граве, О.О. Єрошенко, Н.М. Єршова, І.В. Жилінкова, О.М. Калітенко, В.М. Косак, Н.С. Кузнецова,

К.Б. Левченко, В.В. Луць, Н.Ю. Максимов, Р.П. Мананкова, В.П. Маслов, Г.П. Матвеев, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, В.М. Самойленко, В.І. Семчик, Р.О. Стефанчук, Є.А. Суханов, В.А. Тархова, Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, К.Л. Цимбал, Ю.С. Червоний, Я.М. Шевченко та ін.

Метою статті є науковий аналіз, систематизація, оцінка, розробка пріоритетних напрямів сімейного права в галузі виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин, теоретичних і практичних проблем, що виникають у сфері шлюбно-сімейних правовідносин.

З погляду юриспруденції достатньо актуальною є проблема забезпечення захисту прав та інтересів членів сім'ї у зв'язку з розірванням шлюбу і припиненням шлюбних правовідносин.

Традиційно представники науки сімейного права досліджують питання розірвання шлюбу в тандемі із соціальними аспектами підстав і правових наслідків розлучення. Звісно ж, сьогодні є всі передумови й умови для зміни вектора наукових досліджень у цій площині, а саме для вивчення припинення шлюбних правовідносин як способу захисту сімейних прав громадян.

Зазвичай подружжя, котре прийняло рішення про розірвання шлюбу, сприймає це як суто приватне рішення, яке зачіпає тільки їхні інтереси [6, с. 31–41]. Однак є всі передумови стверджувати, що припинення шлюбу взагалі та його розірвання як тільки одна з підстав припинення має не лише приватноправову, а й публічно-правову природу.

Слід зазначити, що СК України передбачає певні заходи, спрямовані на забезпечення прав неповнолітніх дітей, батьки яких розривають шлюб [2; 5]. Однак зазначені заходи законодавець сформулював не досить коректно і не в повному обсязі, що зберігає високий ступінь теоретичного і практичного інтересу до їх дослідження.

Водночас законодавство не містить будь-яких гарантій захисту прав

та інтересів інших осіб, які стали учасниками шлюбних правовідносин у зв'язку з укладенням шлюбу і, відповідно, втрачають або змінюють свій сімейно-правовий статус при припиненні шлюбу.

Сучасне законодавство традиційно виходить із можливості застосування юрисдикційної та / чи неюрисдикційної форми захисту прав громадян, у т. ч. й у рамках шлюбних правовідносин. Також і застосування при розірванні шлюбу процедури медіації як форми врегулювання спорів, що виникають із сімейних правовідносин, слід розглядати як особливу форму захисту прав подружжя.

Припинення шлюбу – це припинення правовідносин між подружжям, зумовлене певними юридичними фактами. Відповідно до ст. 104 СК України припинення шлюбу відбувається внаслідок: смерті одного з подружжя чи оголошення його померлим; розірвання шлюбу.

У ст. 107 СК України передбачено підстави розірвання шлюбу в т. зв. «спрощеному порядку» – в органах РАЦС за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя: визнаний безвісно відсутнім; визнаний недієздатним.

У цьому разі шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Шлюб вважається припиненим у день винесення відділом РАЦС відповідної постанови про розірвання шлюбу.

У сімейному законодавстві також введено поняття «фіктивне розірвання шлюбу», тобто це таке розірвання шлюбу органом РАЦС, яке подружжя здійснили не з метою припинення шлюбних правовідносин, а з іншою метою, наприклад, для одержання певної матеріальної вигоди обома чи одним із подружжя. Визнання розірвання шлюбу фіктивним відбувається в судовому порядку.

Внаслідок розірвання шлюбу припиняються особисті, а також май-

нові правовідносини, що виникли між подружжям у шлюбі. Слід зазначити, що одні правовідносини припиняються одразу після розлучення, інші можуть бути збережені або за бажанням подружжя, або якщо це прямо передбачено законом.

Із розірванням шлюбу подружжя втрачає й інші права, передбачені іншими галузями права: право на одержання спадщини за законом після смерті одного з колишнього подружжя; право на пенсійне забезпечення у зв'язку із втратою подружжя на встановлених законом підставах.

Правові наслідки розірвання шлюбу слід відрізнити від правових наслідків визнання шлюбу недійсним. Недійсним визнається шлюб, укладений із порушенням умов, установлених законом, а також фіктивний шлюб. Такий шлюб не породжує правових наслідків із моменту його укладення, за винятком випадків, передбачених у законі. Розривається ж тільки дійсний шлюб. Правові відносини, що їх породжує дійсний шлюб, припиняються на майбутнє, а окремі з них продовжують існувати й після розірвання шлюбу.

Враховуючи вищезазначене, можна таким чином класифікувати правові наслідки, які виникають у зв'язку із припиненням шлюбу:

1. Правові наслідки немайнового характеру, що виникають: між подружжям (повторний шлюб, поновлення шлюбу, зміна прізвища тощо); між подружжям і дітьми (з ким проживатимуть діти після припинення шлюбу, можлива зміна прізвища дитини, участь батьків у вихованні дитини після припинення шлюбу тощо); між подружжям, дітьми та іншими особами (участь діда, баби, прабаби, прадіда у вихованні онуків, правнуків; можливість спілкування братів, сестер, які проживають окремо, тощо).

2. Правові наслідки майнового характеру: між подружжям (розподіл майна, аліментні відносини, спадкування); між подружжям і дітьми (розподіл майна, аліментні відносини, спадкування); між

подружжям, дітьми та іншими особами (розподіл майна, спадкування).

Шлюб, проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу (зокрема перебування у фактичних шлюбних відносинах) породжує безліч наслідків правового та морального характеру, що стосуються не лише колишнього подружжя, але і їхніх дітей, інших осіб, а також майна [7, с. 13].

Надана класифікація може застосовуватися майже повністю і для інших осіб, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах, за деяким винятком. Наприклад, у інших осіб, які перебували у шлюбних правовідносинах (наприклад, у фактичних шлюбних відносинах), не будуть виникати правові наслідки немайнового характеру, такі як: право на повторний шлюб, поновлення шлюбу, зміна прізвища тощо. Тобто для зазначених осіб у разі припинення шлюбних правовідносин не будуть виникати ті правові наслідки немайнового характеру, що за своєю сутністю притаманні лише зареєстрованому шлюбу.

Сфера шлюбних правовідносин у встановленні кожною державою в межах своєї юрисдикції власних правил регулювання однакових правовідносин є унікальною. Правові наслідки припинення шлюбних правовідносин складаються із припинення надалі особистих і майнових правовідносин, які існували між подружжям під час шлюбу, а також між іншими особами, котрі перебували у шлюбних правовідносинах (зокрема осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах). Одні правовідносини припиняються одразу після припинення шлюбу, інші можуть бути збережені або за бажанням осіб, що перебувають у шлюбних правовідносинах (наприклад, збереження шлюбного прізвища – ст. 113 СК України [410]; виплата компенсації особі за розірвання шлюбу з ініціативи іншої особи відповідно до шлюбного договору – ст. 99 СК України), або внаслідок прямого встановлення закону.

Незважаючи на неабияке значення правових наслідків припинення шлюбних правовідносин, їхня класифікація в цивілістичній літературі не наводилася.

У зв'язку з цим на підставі проведеного дослідження пропонується така класифікація правових наслідків припинення шлюбних правовідносин із визначенням відповідних критеріїв для поділу, зокрема [8, с. 1310]:

1) Залежно від виду правовідносин, на які вони впливають, правові наслідки припинення шлюбних правовідносин поділяються на: а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин майнового характеру; б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин немайнового характеру.

Слід зауважити, що реалізація особистих немайнових прав однією з осіб, яка перебуває в шлюбних правовідносинах, можлива лише за погодженням своїх дій з іншою особою, котра перебуває з нею у шлюбних правовідносинах (зокрема у шлюбі, фактичних шлюбних відносинах), і навіть з урахуванням інтересів сім'ї загалом. У цьому разі, зокрема, йдеться про права й охоронювані законом інтереси дітей, батьків тощо.

2) Залежно від суб'єктів, на які поширюються зазначені правові наслідки, останні поділяються на: а) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, що виникають для подружжя; б) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які виникають для осіб, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах; в) правові наслідки припинення подібних до шлюбних (квазішлюбних) правовідносин, які виникають для осіб, що перебувають у релігійному шлюбі; г) правові наслідки припинення подібних до шлюбних (квазішлюбних) правовідносин, які виникають для осіб, котрі перебувають у цивільному партнерстві; д) правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які виникають для інших осіб, котрі не перебувають у шлюбних правовідносинах.

3) Залежно від того, хто встановлює правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, а також припинення квазішлюбних правовідносин, зазначені правові наслідки поділяються на: а) такі, які встановлюються судом; б) такі, що встановлюються законом; в) такі, які встановлюють учасники шлюбних правовідносин (подружжя; особи, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах); г) правові наслідки припинення квазішлюбних правовідносин, які встановлюють особи, котрі перебувають у релігійному шлюбі та в цивільному партнерстві.

Вказані вище правові наслідки припинення шлюбних правовідносин можуть бути як установлені лише одним із зазначених учасників шлюбних правовідносин, так і такими, що встановлюються одночасно декількома учасниками, і можуть існувати в будь-якому їх поєднанні.

4) Залежно від порядку встановлення правові наслідки припинення шлюбних правовідносин можуть бути: а) такими, які встановлюються судом; б) такими, що встановлюються державним органом РАЦС; в) такими, які встановлюють самі учасники шлюбних правовідносин.

5) Залежно від добровільності встановлення правові наслідки припинення шлюбних правовідносин поділяються на: а) такі, які встановлюються добровільно (наприклад, за згодою осіб, котрі перебувають у шлюбних правовідносинах; у т. ч. на підставі шлюбного договору чи іншого цивільно-правового договору тощо); б) такі, що встановлюються примусово (наприклад, суд вирішує питання про поділ спільного майна, сплату аліментів тощо).

6) Залежно від якості настання правових наслідків припинення шлюбних правовідносин вони можуть бути: а) позитивними правовими наслідками припинення шлюбних правовідносин (наприклад, право на укладення повторного шлюбу; право на проживання в житловому приміщенні; залишення прізвища іншого з подружжя в разі

розірвання шлюбу тощо); б) негативними правовими наслідками (наприклад, відсутність статусу особи, яка перебуває у шлюбних правовідносинах; обов'язок сплачувати аліменти; виселення із житлового приміщення тощо).

Зазначені правові наслідки припинення шлюбних правовідносин не завжди існують у суто позитивному або негативному значенні. Це зумовлено тим, що в деяких випадках позитивні правові наслідки припинення шлюбних правовідносин, які настають у разі припинення шлюбних правовідносин, для одного з учасників зазначених правовідносин є позитивними, а для іншого – виключно негативними. Наприклад, один із подружжя розглядає право на одержання аліментів після розірвання шлюбу в порядку ст. 75 СК України як позитивний правовий наслідок припинення шлюбних правовідносин, тоді як для іншого з подружжя обов'язок сплачувати аліменти на утримання розглядається виключно як негативний [9, с. 311].

Водночас вищезазначене не виключає випадків, коли правові наслідки припинення шлюбних правовідносин є або лише позитивними для обох учасників шлюбних правовідносин (наприклад, кожен з учасників шлюбних правовідносин бажав припинення цих правовідносин, і тому право на укладення повторного шлюбу обидва учасники розглядатимуть лише позитивно) та / чи є лише негативними для зазначених вище осіб (наприклад, поділ спільного майна обидва учасники шлюбних правовідносин можуть оцінювати одночасно однаково негативно; роздільне проживання одного з батьків із дитиною також має негативний правовий наслідок припинення шлюбних правовідносин не лише для учасників шлюбних правовідносин (у цьому разі – батьків), але й самої дитини).

Крім того, при розподілі майна між особами, які перебували в шлюбних правовідносинах (зокрема у шлюбі, фактичних шлюбних відносинах, а також у квазішлюбних правовідносинах (зокрема

релігійному шлюбі, цивільному партнерстві), можуть бути зачеплені інтереси інших осіб (членів сім'ї, родичів, інших осіб), котрим спірне майно належить також на праві спільної власності. При вирішенні спору в судовому порядку їхні майнові інтереси також мусять обов'язково враховуватися.

Таким чином, порівняльний аналіз правового регулювання немайнових і майнових правовідносин подружжя, яке перебуває в зареєстрованому шлюбі, та інших осіб, котрі перебувають у шлюбних правовідносинах, дозволяє зробити висновок, що чоловік і жінка, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, мають більш чітко визначений і більш універсально врегульований обов'язок морально і матеріально підтримувати один одного за будь-яких обставин (крім випадків, прямо передбачених законом). Водночас основні правові наслідки майнового і немайнового характеру, які виникають у подружжя у зв'язку із припиненням шлюбу, настають і для осіб, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах, релігійному шлюбі та цивільному партнерстві.

Отже, сьогодні шлюбні правовідносини є водночас явищем соціально-загальним та особисто-конкретним. Вони зазнають на собі дуже складний і суттєвий вплив правових і моральних правил, у т. ч. й нетрадиційних моделей соціальної поведінки, етичних норм, законів тощо. Припинення шлюбних правовідносин є важливим процесом у житті багатьох людей, тому правильне вирішення виникаючих проблем щодо його проведення впливатиме на колишнє подружжя, у фактичних шлюбних відносинах на їхніх неповнолітніх дітей, інших осіб і навіть на осіб (жінку і чоловіка), котрі перебували у квазішлюбних (подібних до шлюбних) правовідносинах, тобто релігійному шлюбі, а також на майнові та немайнові правовідносини незалежно від того, яким чином відбулося припинення шлюбних або квазішлюбних правовідносин (наприклад, добровільно чи примусово).

Сьогодні Українська держава, перебуваючи на шляху до євроінтеграції, з метою вдосконалення та уніфікації норм і положень інституту сімейного права в частині нормативно-правового регулювання припинення шлюбних правовідносин і їх класифікації вживає заходів щодо врахування сформованих європейськими органами стандартів і правових традицій.

Конституція України, ЦК України, СК України містять у собі цілий перелік норм, спрямованих на захист прав і свобод осіб, які перебувають у шлюбних правовідносинах, а також на регулювання правовідносин подружжя; осіб, котрі перебувають у фактичних шлюбних відносинах (конкубінаті); осіб, які перебувають у релігійному шлюбі; осіб, що є цивільними партнерами, тощо, на принципах взаємоповаги особистих немайнових і майнових прав, які виникають після виникнення шлюбних правовідносин. Слід ураховувати, що соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні, справили вирішальний вплив на розвиток шлюбних правовідносин.

Шлюбні правовідносини – це наслідок застосування норм сімейного законодавства до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї. Шлюбні правовідносини є основою розвитку і становлення суспільства та регламентуються положеннями сімейного права. Однак, ураховуючи деякі зміни традиційної моделі соціальної поведінки людей у частині сімейних і шлюбних правовідносин, що відбулися у деяких зарубіжних країнах, у т. ч. в окремих країнах-членах ЄС, актуальним сьогодні є дослідження класифікації правових наслідків, які виникають унаслідок припинення шлюбних правовідносин.

Шлюбні правовідносини, вступ у шлюб, припинення шлюбних правовідносин, створення фактичних шлюбних відносин (конкубінату),

релігійний шлюб, цивільне партнерство тощо визначаються безліччю обставин політичного, ідеологічного й економічного змісту. Зростання числа припинення шлюбу, а також дедалі більше поширення т. зв. фактичних шлюбів, тобто перебування фізичних осіб у конкубінаті, релігійному шлюбі й у стосунках як цивільні партнери, викликає обґрунтовані побоювання у представників різних суспільних наук.

Ключові слова: шлюб, сім'я, сімейні відносини, шлюбні відносини, дружина, чоловік, батьки, подружжя, припинення шлюбних відносин, цивільне партнерство, наслідки припинення шлюбу.

Safonchik O. Concerning the analysis of family law for the purpose of classifying legal consequences by termination of marriage

Today, the Ukrainian state, while on the road to European integration, takes measures to take into account the standards and legal traditions established by the European bodies in order to improve and unify the rules and regulations of the family law institute in terms of the legal regulation of the termination of marital relations and their classification.

The Constitution of Ukraine, the Central Committee of Ukraine, and the Civil Code of Ukraine contain a whole list of norms aimed at protecting the rights and freedoms of persons in marital relationships, as well as regulating the legal relationship of spouses; persons who have actual marital relations (concubine); persons who are married; persons who are civil partners, etc., based on the principles of mutual respect for personal non-property and property rights that arise after marriage. It should be borne in mind that the socio-economic changes that have taken place in Ukraine have had a decisive impact on the development of marital relationships.

Marriage is a consequence of the application of the rules of family law to specific relationships in the field of marriage and family. Marital relations are the basis for the development and formation of society and are governed by the provisions of family law. However, given some changes in the traditional model of social behavior of people in relation to family relationships and marriages that have taken place in some foreign countries, including in some EU Member States, it is relevant today to study the classification of legal consequences resulting from the termination of marriage.

Marriage, marriage, termination of marriage, creation of actual marital relations (concubine), religious marriage, civil partnership, etc. are determined by many circumstances of political, ideological and economic content. The increase in the number of marriage terminations, as well as the increasing spread of so-called actual marriages, that is, of individuals in concubines, religious marriages, and relationships as civilian partners, raises well-founded fears from representatives of the various social sciences.

Key words: marriage, family, family relations, marital relations, wife, husband, parents, spouses, dissolution of marriage, civil partnership, consequences of dissolution of marriage.

Література

1. Конституція України : станом на 1 вересня 2016 р. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45–46. Ст. 356.
4. Жилинкова І.В. Имущественные отношения между супругами. Мала енциклопедія нотаріуса. 2004. № 1 (13). С. 43–46.
5. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 976.
6. Хазова О.А. Семейное право на постсоветском европейском пространстве: основные новеллы законодательства о браке и разводе. Государство и право. 2011. № 4. С. 31–41.
7. Сафончик О.І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 22 с.
8. Сафончик О.І. Поняття правових наслідків припинення шлюбно-сімейних правовідносин та їх класифікація. American Society for Legal History. Law and History Review. Issue 4 (2). November 2017. Vol. 35. Cambridge University Press, 2017. P. 1307–1314.
9. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Ю.С. Червоний и др. ; под ред. Ю.С. Червоного. Киев : Истина, 2004. 515 с.
10. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. Цивільне право України : підручник : у 2 т. / кол. авторів; за ред. Яновицької Г.Б., Кучера В.О. Львів : «Новий світ-2000» : Юрінком Інтер, 2018. 872 с.

